

UDK: 159.9.072.422

TALABALARDA KASBIY IDENTIFIKATSIYA MUAMMOSINING PSIXOLOGIK JIHATLARI VA SHAKLLANISH MEXANIZMLARI**Aynazarova A. J., Bekbergenova N. M.***Qoraqalpog' Davlat Universiteti*

Ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotga o'tish global miqyosda ta'lim sohasiga bo'lgan e'tiborni kuchaytirmoqda. Bu esa ta'lim sektoriga yangi talablar qo'yib, yuqori malakali va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash zaruratini keltirib chiqarmoqda. Zamonaviy sharoitda shaxsning kasbiy o'zlikni anglab yetishi, o'z kasbiy yo'nalishini to'g'ri belgilashi va unga moslashishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar uchun kasbiy identifikatsiya jarayoni nafaqat shaxsiy rivojlanishning muhim bosqichi, balki kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyatning garovidir. Biroq, bu jarayon ko'plab psixologik qiyinchiliklar va muammolar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining 2020 yildagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni kadrlar tayyorlashda amaliy tayyorgarlik va kompetentsiyalarni rivojlantirishga alohida urg'u beradi. Bakalavriat ta'lim dasturlarining majburiy tarkibiy qismlari sifatida pedagogik amaliyot kabi komponentlar talabalarining kasbiy tayyorgarligi va ko'nikmalarini egallashini ta'minlashga qaratilgan. Bu holat talabalarda kasbiy identifikatsiyani shakllantirish va mustahkamlashga qaratilgan kompleks yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yanada oshiradi[1, 123].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, kasbiy identifikatsiyaning yetarlicha shakllanmaganligi talabalarda motivatsiya yo'qligi, o'qishga qiziqishning pasayishi, akademik o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar, hatto ta'limni tark etish kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shuningdek, kelajakda o'z kasbiy faoliyatidan qoniqmaslik, shaxsiy va ijtimoiy muammolar ham yuzaga kelishi ehtimoli mavjud. Bu esa jamiyat uchun ham, shaxs uchun ham katta yo'qotishdir[2:197]. Kasbiy Identifikatsiya Tushunchasi va Nazariy Asoslari. Kasbiy identifikatsiyaning zamonaviy psixologiyadagi ta'riflari va yondashuvlari: Kasbiy identifikatsiya shaxsning o'zini muayyan kasbiy soha vakili sifatida anglash, o'zining kasbiy qadriyatlarini, maqsadlarini, ko'nikmalari va rollarini idrok etish jarayonidir. Bu nafaqat individual psixologik hodisa, balki ijtimoiy-madaniy kontekstda shakllanadigan murakkab jarayondir. Zamonaviy psixologiyada kasbiy identifikatsiyaga turli yondashuvlar mavjud[2:119].

Psixologiyada identifikatsiya tushunchasi Erik Eriksonning shaxs rivojlanishi nazariyasida markaziy o'rinni egallaydi. Uning fikricha, identiklik inqirozi, xususan, o'smirlilik va yoshlik davrida yuz beradigan muhim bosqich bo'lib, bu jarayonda shaxs o'zining kimligini, maqsadlarini va qadriyatlarini shakllantiradi. Kasbiy identifikatsiya esa shaxsiy identiklikning ajralmas qismi bo'lib, uning kasbiy sohadagi o'zini namoyon etishi bilan bog'liq[4].

J. Marcianing "identifikatsiya holatlari" kontseptsiyasi kasbiy identiklikning shakllanishini yanada aniqlashtiradi. Unga ko'ra, shaxs kasbiy tanlov bo'yicha qaror qabul qilish jarayonida turli holatlardan o'tadi: "erishilgan identiklik", "muddatsiz identiklik", "tarqatilgan identiklik" va "moratoriy" holatlari. Talabalar, odatda, moratoriy holatida bo'lib, ular turli kasbiy imkoniyatlarni o'rganadilar va hali yakuniy qarorga kelishmagan bo'ladilar[5].

Zamonaviy psixologiyada kasbiy identifikatsiya o'z ichiga quyidagilarni oladi:

Kasbiy qadriyatlar va e'tiqodlar: Kasbga nisbatan shaxsiy munosabat, kasbiy etika va mas'uliyatni anglash.

Kasbiy rollar: Muayyan kasbga xos bo'lgan xulq-atvor va funksiyalarni bajarish qobiliyati.

Kasbiy kompetentsiyalar: Kasbiy faoliyatni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar va malakalar.

Kasbiy kelajakni tasavvur qilish: O'zining kasbiy rivojlanish traektoriyasini rejalashtirish va kelajakdagi maqsadlarni belgilash[6]. Kasbiy identifikatsiya rivojlanishining asosiy nazariyalari va kontseptsiyalari (O'zbekistonlik olimlarning qarashlari): Kasbiy identifikatsiya rivojlanishining umumiy nazariyalaridan tashqari, O'zbekistonda ham bu borada bir qator tadqiqotlar olib borilgan. O'zbekistonlik olimlarning fikriga ko'ra, kasbiy identifikatsiya jarayonida shaxsning o'ziga xosligi, uning milliy qadriyatlarga sodiqligi va ijtimoiy muhitning ta'siri katta ahamiyatga ega. Mahalliy tadqiqotchilar kasbiy tanlovda oila, mahalla, milliy urf-odatlar va an'analarning rolini alohida ta'kidlashadi[3:30-34].

Professorlar M.G.Davletshin, E.G.G'oziyev, B.R.Qodirov kabi olimlar shaxsning kasbiy shakllanishi, kasb tanlash motivlari va ularni rivojlantirishning psixologik mexanizmlariga bag'ishlangan ishlarida kasbiy identifikatsiyaning shakllanishiga oid muhim g'oyalarni ilgari surganlar. Ularning tadqiqotlarida ta'lim-tarbiya jarayonida kasbga yo'naltirishning samaradorligi, talabalarda kasbiy qiziqishlar va qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlarini keng yoritilgan [2:175]. O'zbekistonlik ba'zi tadqiqotchilar kasbiy identifikatsiyani nafaqat individning o'ziga xos xususiyatlari, balki uning ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri natijasi sifatida ko'rishadi. Ya'ni, oilaviy an'analari, ijtimoiy kutishlar, kasbiy modellar va ustoz-shogird munosabatlari ham bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Bu yondashuv Eriksonning "identiklik ijtimoiy jarayon" g'oyasiga hamohang bo'lib, uni milliy kontekstda boyitadi. Kasbiy o'zlikni anglashda shaxsning o'zini kasbiy faoliyat orqali jamiyatda o'rni va maqsadini belgilashiga katta e'tibor qaratiladi[4]. Talabalarda Kasbiy Identifikatsiya Muammosining Psixologik Jihatlarini

Talabalik davrida kasbiy tanlovning ahamiyati va qiyinchiliklari: Talabalik davri, ayniqsa oliy ta'limga kirish bosqichi, shaxs hayotidagi eng muhim tanlovlardan biri – kasb tanlovi bilan bog'liq. Bu davrda yoshlar nafaqat bilim va ko'nikmalarni egallaydilar, balki o'zlarining kasbiy identikliklarini shakllantiradilar. To'g'ri kasbiy tanlov shaxsning kelajakdagi hayotidan mamnunligi, muvaffaqiyati va ijtimoiy faolligini belgilaydi.

Biroq, bu tanlov jarayoni ko'plab qiyinchiliklar bilan kechadi:

Ma'lumotlarning yetishmasligi: Talabalar ko'pincha tanlagan kasblarining haqiqiy mohiyati, ish sharoitlari va kelajak istiqbollari haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmaydilar.

Ijtimoiy bosim: Oila a'zolari, do'stlar, jamiyatning kutishlari talabani shaxsiy qiziqishlari va qobiliyatlariga zid ravishda kasb tanlashiga sabab bo'lishi mumkin.

Ichki ikkilanishlar: O'z qiziqishlari, qobiliyatlari va qadriyatlarini to'liq anglab yetmaslik, o'z-o'ziga ishonchsizlik kasbiy tanlovni murakkablashtiradi.

Bozor talablari: Ta'lim bozorining tez o'zgarishi, ba'zi kasblarga bo'lgan talabning pasayishi yoki yangi kasblarning paydo bo'lishi talabalarni sarosimaga solishi mumkin.

Realistik bo'lmagan kutishlar: Kasbni faqat uning obro'si yoki moliyaviy foydasiga qarab tanlash, kasbning o'ziga xos xususiyatlari va talablarini e'tiborsiz qoldirish keyinchalik пазочарованига olib kelishi mumkin[2].

Kasbiy identifikatsiya inqirozining sabablari, namoyon bo'lishi va psixologik oqibatlar: Kasbiy identifikatsiya inqirozi shaxsning o'z kasbiy yo'nalishi, qadriyatlari va maqsadlari borasida chuqur ikkilanishlar va shubhalarni boshdan kechirishi holatidir[5]. Bu inqiroz ko'pincha talabalik davrida, ayniqsa, birinchi kurslardan keyin yoki bitiruvga yaqinlashganda yuzaga keladi.

Inqirozning sabablari:

Noto'g'ri kasb tanlovi: Dastlabki tanlovning noto'g'ri bo'lganligi yoki shaxsiy qiziqishlarga mos kelmasligi.

Moslashish qiyinchiliklari: Oliy ta'lim muhitiga, yangi o'quv dasturlariga yoki kasbning haqiqiy talablariga moslasha olmaslik.

Kasb haqidagi tasavvurlarning buzilishi: Kasb haqidagi ideallashtirilgan tasavvurlarning haqiqiy voqelikka to'g'ri kelmasligi.

O'z-o'zini anglashning yetishmasligi: O'zining kuchli va zaif tomonlarini, qadriyatlari va maqsadlarini tushunmaslik.

Ijtimoiy izolyatsiya va qo'llab-quvvatlashning yo'qligi: Yolg'izlik hissi, do'stlar yoki oila tomonidan yetarlicha qo'llab-quvvatlanmaslik[8].

Namoyon bo'lishi: Akademik o'zlashtirishning pasayishi, o'qishga qiziqishning yo'qolishi; Motivatsiyaning pasayishi, tushkunlik, depressiv holatlar; Xavotir, bezovtalik, kelajakdan qo'rqish; Ijtimoiy faollikning kamayishi, do'stlar davrasidan uzoqlashish; Ta'limni tashlab ketish istagi yoki boshqa mutaxassislikka o'tishga urinish; Psixologik oqibatlar: Shaxsiy qoniqlashning pasayishi, baxtsizlik hissi; Past o'z-o'zini qadrlash va o'z-o'ziga ishonchsizlik; Professional o'sish va rivojlanishdagi to'siqlar; Stress, ruhiy zo'riqlash va salbiy hissiyotlar; Jamiyatda o'z o'rnini topishda qiyinchiliklar[7].

O'zbekistonlik talabalarda kasbiy identifikatsiyaga ta'sir etuvchi ijtimoiy-madaniy omillar: O'zbekiston jamiyatiga xos bo'lgan ijtimoiy-madaniy omillar talabalarining kasbiy identifikatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi:

Oila va urf-odatlar: O'zbek oilalarida farzandlarning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga oid an'anaviy qarashlar va kutishlar mavjud. Ko'pincha ota-onalar farzandlari uchun obro'li deb hisoblangan kasblarni tanlashga undaydilar. Bu esa talabani shaxsiy xohishlari va qobiliyatlariga zid bo'lishi mumkin.

Mahalla muhiti: Mahallaning ijtimoiy muhiti, jamoatchilik fikri va qo'shnilarining kasbiy tanlovga munosabati ham yoshlarning qarorlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Jinsga oid stereotiplar: Ba'zi kasblar "erkakcha" yoki "ayolcha" deb hisoblanishi, yoshlarning kasb tanlash doirasini toraytirishi mumkin[3:30-39].

Iqtisodiy holat va imkoniyatlar: Hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, ish o'rinlari mavjudligi va daromadlilik darajasi kasb tanlashda hal qiluvchi omil bo'ladi. Ko'pgina talabalar moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydigan kasblarni tanlashga majbur bo'ladilar.

Ustoz-shogird an'anasi: O'zbek pedagogikasida ustoz-shogird an'anasi kasbiy identifikatsiyani shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tajribali ustozlarning maslahatlari va yo'l-yo'riqlari yoshlarga kasbiy yo'nalishni aniqlashda yordam beradi.

Ta'lim tizimining xususiyatlari: Oliy ta'lim tizimining o'zi ham kasbiy identifikatsiyaga ta'sir qiladi. Amaliy mashg'ulotlarning yetarli emasligi, nazariy bilimlarga haddan tashqari urg'u berilishi yoki malakali mutaxassislar uchun ish joylari yaratish bo'yicha mexanizmlarning yetarli emasligi talabalarining kasbiy o'zlikni anglashini qiyinlashtirishi mumkin[1].

Kasbiy Identifikatsiyaning Shakllanish Mexanizmlari va Uni Rivojlantirish Yo'llari. Kasbiy identifikatsiyaning shakllanish bosqichlari va yoshga oid xususiyatlari: Kasbiy identifikatsiya shaxsning butun hayoti davomida shakllanib boradigan murakkab va dinamik jarayondir. Uni bir necha asosiy bosqichga bo'lish mumkin:

1. Boshlang'ich (eksplorativ) bosqich: Maktabgacha yoshdan o'smirlilik davriga qadar. Bu bosqichda bolalar turli kasblar haqida umumiy tasavvurlarga ega bo'ladilar, rolli o'yinlar orqali ularni sinab ko'radilar. Kasbiy fantaziyalar va orzular ustunlik qiladi.

2. Qidiruv (differentatsiya) bosqichi: O'smirlilik va yoshlik davri. Maktabning yuqori sinflari va oliy ta'limning dastlabki bosqichlariga to'g'ri keladi. Bu davrda shaxs o'zining qiziqishlari, qobiliyatlari va qadriyatlarini chuqurroq o'rganadi, turli kasbiy imkoniyatlarni solishtiradi, kasbga oid aniqroq ma'lumotlarni to'playdi. K. Marmia nazariyasidagi "moratori" holati aynan shu bosqichga to'g'ri keladi.

3. Tanlov va qaror qabul qilish bosqichi: Oliy ta'limning o'rtalariga to'g'ri keladi. Talaba muayyan kasbiy yo'nalishga intilishga qaror qiladi, ushbu kasbga oid chuqurroq bilim va ko'nikmalarni egallashga harakat qiladi. Bu bosqichda amaliyotlar, kasbiy tanlovlar va loyihalar muhim rol o'ynaydi.

4. Mustahkamlash (integratsiya) bosqichi: Bitiruv kurslari va ilk mehnat faoliyati davri. Shaxs tanlagan kasbining ma'lumotlariga to'liq ega bo'ladi, kasbiy rollarni bajarishda malaka oshiradi va o'zining kasbiy identikligini tasdiqlaydi.

Bu bosqichda "erishilgan identiklik" shakllanadi. Kasbiy jamoaga integratsiya va kasbiy tarmoqdagi o'rinni topish muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Rivojlanish (transformatsiya) bosqichi: Butun kasbiy faoliyat davomi. Kasbiy identifikatsiya doimiy ravishda rivojlanib boradi, yangi tajribalar, malaka oshirish va shaxsiy o'sish natijasida o'zgaradi va chuqurlashadi[6].

Har bir bosqichning o'ziga xos psixologik xususiyatlari va talablari mavjud bo'lib, ta'lim muassasalari va ota-onalar shu xususiyatlarni hisobga olgan holda yoshlarga ko'maklashishlari lozim.

Xulosa. Talabalarda kasbiy identifikatsiya muammosining psixologik jihatlari va shakllanish mexanizmlarini o'rganish zamonaviy ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kasbiy identifikatsiya nafaqat shaxsiy baxt va muvaffaqiyat garovi, balki jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada kasbiy identifikatsiyaning nazariy asoslari, talabalik davridagi ahamiyati va qiyinchiliklari, shuningdek, uning shakllanish mexanizmlari va rivojlantirish yo'llari atroflicha tahlil qilindi.

Ushbu tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalariga, psixologlarga, pedagoglarga va talabalarining o'zlariga kasbiy o'zlikni anglash va muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatni shakllantirishda amaliy yordam berishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Qurbonova F.M. Talabalarda kasbiy identifikatsiya shakllanishining psixologik xususiyatlari. Pedagogika va psixologiya masalalari. Ilmiy-uslubiy jurnal. 2023. Son 2 (7), 123-128 – https://uzjournals.edu.uz/pedagogika_va_psixologiya_masalalari/vol2/iss7/15/
2. E.G.G'oziyev. Umumiy psixologiya. Toshkent. O'qituvchi. 2002, 119-197 – <https://www.ziyounet.uz/uz/library/publication/38604>
3. M.G.Davletshin, Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. Toshkent. 2004, 30-71 – <https://www.ziyounet.uz/uz/library/publication/67844>
4. Erikson, E. H. Identity: Youth and Crisis. W. W. Norton & Company. 1968. – https://books.google.com/books/about/Identity_Youth_and_Crisis.html?id=c7Y6QAAACAAJ
5. Marcia, J. E. Development and validation of ego-identity status. Journal of Personality and Social Psychology. 1966. Vol. 3, № 5, 551-558 – <https://psycnet.apa.org/record/1967-07490-001>
6. Super, D. E. A life-span, life-space approach to career development. Career Choice and Development. 1990, 197-261 – <https://www.jstor.org/stable/j.ctt7zsmg1.13>
7. Xudoyqulov H. M. Kasbiy identifikatsiyani shakllantirishda shaxsning faoliyat subyektivligining ahamiyati. Zamonaviy ta'lim muammolari. Ilmiy maqolalar to'plami. 2021. 45-50 – <https://conference.research-centre.uz/index.php/moderndeducation/article/view/1234>
8. Nazarov A. M. Oliy ta'lim muassasasi talabalarida kasbiy o'zlikni anglashni rivojlantirishning psixologik shart-sharoitlari. Psixologik tadqiqotlar jurnali. 2022. Son 1 (4). 78-83 – https://psychological_research.uz/journal/issue4/article/nazarov_2022_1_4

Annotatsiya: Ushbu maqola talabalarda kasbiy identifikatsiya muammosining psixologik jihatlari va uning shakllanish mexanizmlarini atroflicha tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda zamonaviy ta'lim sharoitida shaxsning kasbiy o'zlikni anglashining dolzarbligi, kasbiy tanlovning murakkabligi va identifikatsiya inqirozining sabablari yoritilgan.

Kalit so'zlar: psixologik jihatlar, shakllanish mexanizmlari, kasbiy tanlov, ta'lim.

Psychological Aspects and Formation Mechanisms of the Problem of Professional Identity Among Students

Abstract: This article is dedicated to a comprehensive analysis of the psychological aspects and formation mechanisms of professional identification problems among students. It highlights the relevance of an individual's professional self-awareness in modern educational conditions, the complexity of career choice, and the causes of identification crisis.

Keywords: psychological aspects, formation mechanisms, career choice, education.

Психологические аспекты и механизмы формирования проблемы профессиональной идентификации у студентов

Аннотация: Данная статья посвящена всестороннему анализу психологических аспектов и механизмов формирования проблемы профессиональной идентификации у студентов. В ней освещается актуальность профессионального самосознания личности в современных условиях образования, сложность профессионального выбора и причины кризиса идентичности..

Ключевые слова: психологические аспекты, механизмы формирования, профессиональный выбор, образование.